

PhD А.Р.Норов
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ РОЛИ

Мақолада инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда тижорат банкларининг роли таҳлил қилинди. Ривожланган хорижий мамлакатларнинг инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш йўналишидаги тажрибалари ўрганилди. Тижорат банкларининг инвестицион лойиҳаларни кредитлаш фаолиятлари ўрганилиб, уларни такомиллаштириш юзасидан амалий таклифлар келтирилган.

Таянч сўзлар: инвестицион лойиҳа, кредитлаш амалиёти, ялпи ички маҳсулот, аҳоли бандлиги, кредит портфели.

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В ФИНАНСИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

В статье анализируется роль коммерческих банков в финансировании инвестиционных проектов. Изучен опыт развитых зарубежных стран в финансировании инвестиционных проектов. Изучена деятельность коммерческих банков по кредитованию инвестиционных проектов и внесены предложения по их улучшению.

Ключевые слова: инвестиционный проект, практика кредитования, ВВП, занятость, кредитный портфель.

ROLE OF COMMERCIAL BANKS IN FINANCING INVESTMENT PROJECTS

The article analyzes the role of commercial banks in financing investment projects. The experience of developed foreign countries in financing investment projects is studied. The activities of commercial banks for lending to investment projects were studied and suggestions were made for their improvement.

Key words: investment project, lending practice, GDP, employment, loan portfolio.

Кириш

Хозирги вактда ижтимоий-иктисодий ҳаётни тижорат банклари фаолиятисиз, уларнинг молиявий кўмагисиз тасаввур этиш мумкин эмас. Сабаби тижорат банклари инвестицион лойиҳа иштирокчилари ҳамда мижозларни кредит маблағлари билан таъминлаб, мамлакатда инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда асосий пофона вазифасини бажаради ва шу орқали, жамиятда умумий макроиктисодий барқарорликни таъминлашга ўз ҳиссасини кўшади.

Мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш шароитида тижорат банклари томонидан инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришнинг аҳамияти йилдан-йилга ошиб бормоқда. Тижорат банкларининг кредитлари ёрдамида иқтисодиётнинг муҳим тармоқлари молиялаштирилмоқда, янгидан-янги инвестицион лойиҳалар барпо этилмоқда, аҳоли учун қўшимча иш жойлари шакллантирилмоқда ва янги маҳсулот турларини яратиш ишлари ривожлантирилмоқда.

Тижорат банклари фаолиятининг инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришдаги роли борасида Ш.Мирзиёев томонидан «Банк инвестиция фаолиятига ўз маблағлари билан бирга, ташқаридан молиялаштириш манбаларини жалб этиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиши керак»¹ дея таъкидлангани ҳамда, Ўзбекистонда 2020 йилни “Илм маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш” деб эълон қилингани ва унинг Дастурида инвестицион лойиҳаларни мамлакатда ишлаб чиқаришга кенг татбиқ этиш ва уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, иқтисодиётнинг ривожланишини барча босқичларида инвестицион лойиҳаларни молиявий таъминлаш масалалари инобатга олинганлиги ушбу мавзунинг бугунги кундаги долзарблигини кўрсатади.

Ўзбекистонда иқтисодиётни ривожлантириш йўлида охирги 10 йилда тижорат банклари томонидан кредитлаш ҳажми 35 маротабо кўпайгани албатта қувонарли. Бироқ, бизга маълумки ривожланиш ва тараққиёт жараёни шиддатли рақобат тус олиб, муаммолар асосида мукаммаллашиб боради. Банклар томонидан инвестицион лойиҳаларини молиялаштиришда, уларни ликвидлилиги паст деган баҳо берилмоқда. Бу ушбу корхоналарга банк кредитларини ажратишда муаммоларни юзага келтириб чиқармоқда. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш йўлларини ва бошқариш усулларининг илмий-назарий ҳамда услубий жиҳатдан чуқур тадқиқ этиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлиги ва уларни баҳолаш масалалари билан кўплаб хорижий ҳамда маҳаллий иқтисодчи олимлари шуғулланишган. Мазкур масала бўйича илмий тадқиқот олиб борган хорижлик иқтисодчи олимлардан:

Ф.В.Майк ва В.Ронг (2006) Инвестицион лойиҳалардан самарали фойдаланишда ташқи молиявий чекловларни ўрнатиш кераклигини ва шу асосда ички инвестицион лойиҳаларни рафбатлантиришни таклиф қилишган. Бунда олимлар ташқи молиялаштириш харажатлари ошган сари, нақд пул қиймати сезиларли даражада ошади деган хulosага келади [2].

Ҳ.Уанг, П.Лианг, Ҳ.Ли, Р.Янглар (2016) эса технологияли ишланмаларига йўналтириладиган инвестицион лойиҳалар ва уларнинг молиялаштириш

¹ Мирзиёев Ш.М. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий ривожланишининг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига багишлиланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. Халқ сўзи, 2017 йил 16 январь. № 11 (6705).

манбаларини, шунингдек илмий ишланмаларни молиялаштириш манбалари, илмий-тадқиқот, инвестиция риски ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганишган [3].

Бундан ташқари Россиялик таниқли иқтисодчи олим Т.Мазурина (2013) инвестицион лойиҳаларни тижорат банклари кредитлари ҳисобидан кредитлашни ривожлантириш учун қўйидаги шароитларнинг мавжуд бўлишини асослаб берган:

- давлатнинг самарали инвестиция ва саноат сиёсатининг мавжудлиги (молиявий ресурсларни аниқ жойлаштириш йўналишлари кўрсатилган ҳолда);
- инвестицион лойиҳаларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган рискларни қисқартириш асосий йўналиши бўлган инвестициялар инфратузилмасини ривожлантириш;
- корхоналарнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш [4].

И.Юдинанинг (2013) илмий тадқиқотлари натижаларига кўра, ривожланаётган мамлакатларда тижорат банкларининг инвестицион кредитлаш амалиётини ривожлантиришнинг зарурый шарти – бу рискларни диверсификация қилиш деб ҳисоблади [5].

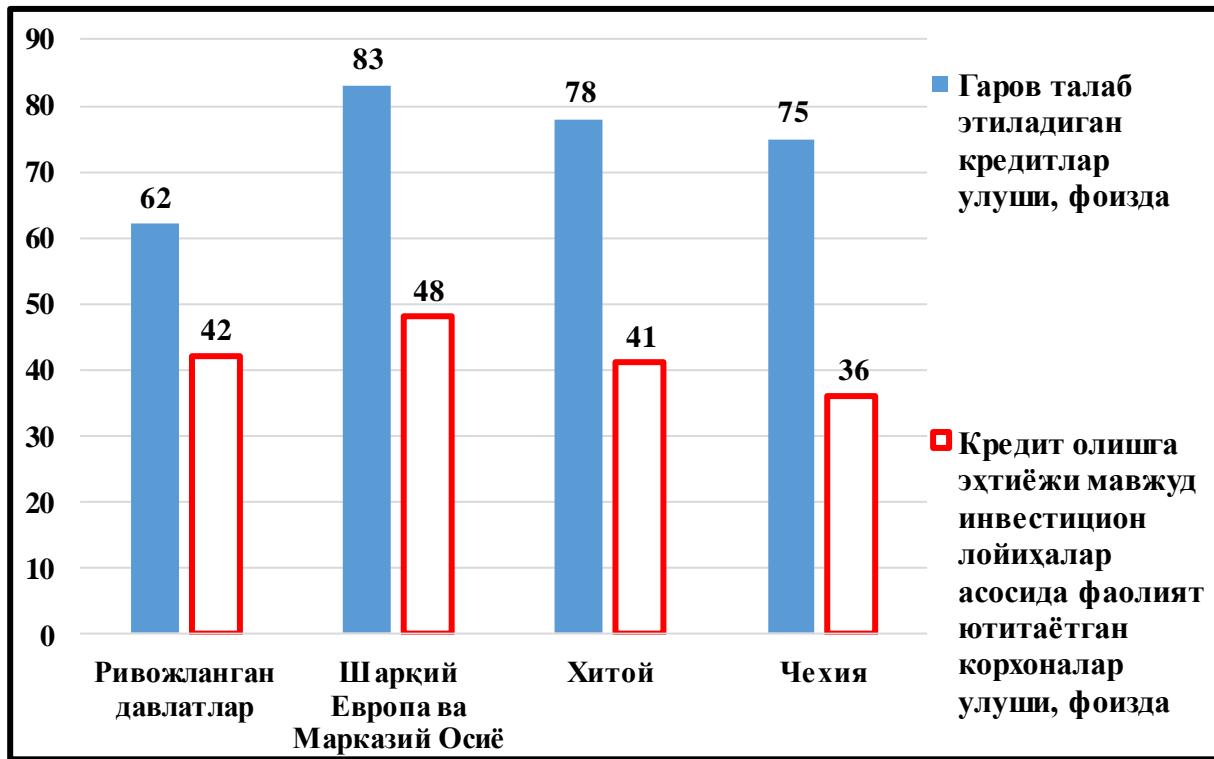
Ўзбек олимларидан профессор Н.Каримовнинг илмий ишида инвестицион лойиҳаларни тижорат банклари орқали молиялаштириш механизмини такомиллаштиришдаги асосий муаммолар сифатида тижорат банкларининг инвестицион кредит бериш салоҳиятини ошириш муаммоси, тижорат банкларида инвестицион фаолиятни молиялаштириш рискларини бошқариш самарадорлигининг пастлиги, тижорат банкларига инвестицион лойиҳалар бўйича мижозлар томонидан тақдим этилаётган бизнес режаларнинг техник-иқтисодий жиҳатдан етарли даражада асосланмаганлиги ва уларнинг банклар томонидан талаб даражасида таҳлил этилмаётганлиги ҳамда кредит шартномалари тузишдаги камчиликларнинг мавжудлиги, хукуматнинг кафолати асосида олинган инвестицион кредитлардан фойдаланиш самарадорлигининг паст эканлиги каби омилларни келтириб ўтган [6].

Бугунги кунда мамлакат тижорат банклари кредит сиёсати бир қанча камчиликлар мавжуд. Шу сабабли, тижорат банкларининг инвестицион лойиҳаларни кредитлаш амалиётидаги мавжуд муаммоларини аниқлаш, хорижий банклар кредитлаш амалиётининг устувор томонларини амалий таҳлиллар асосида ўрганиш, уларнинг бу соҳадаги илғор тажрибаларини, Ўзбекистондаги тижорат банклари кредитлаш амалиётида жорий қилиш юзасидан аниқ асосланаган илмий таклифлар тақдим этиш, ушбу илмий мақоланинг асосий мақсади ҳисоблади.

Таҳлил ва асосий натижалар

Жаҳон банки маълумотларига кўра, инвестицион лойиҳалар асосида фаолият қўрсатадиган корхоналарнинг банк кредитларига бўлган талаби ривожланаётган давлатларда бирмунча юқори ҳисобланади. Ривожланган давлатларда ўртacha 40 фоиз корхоналарнинг кредит олишга эҳтиёжи мавжуд

бўлса, Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатларига ушбу қўрсатгич 45 %дан 60 %гача бўлганлигини кузатиш мумкин. Шу билан бирга кредитлаш жараёнида гаров талаб этилиши ривожланган мамлакатларда ўртacha 60 %дан юқори бўлса, Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатларида ўртacha 80 %дан юқорилигини қўрсатиш лозим (1-расм).

1-расм. Жаҳонда инвестицион лойиҳалар асосида фаолият қўрсатадиган корхоналар даражасининг банк кредитларига бўлган талаби, фоизда [7]

Юқоридаги давлатлар тажрибасидан келиб чиқсан ҳолда инвестицион лойиҳаларини кредитлаш аҳолининг турмуш даражасини ошириш, аҳоли бандлиги, уларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш каби аниқ ижтимоий – иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилиши лозим. Дунё амалиётида синалган инвестицион кредитлашнинг тажрибасидан Ўзбекистон Республикасида ушбу йўналишдаги бозорнинг шаклланаётганлиги шароитида унинг ижобий томонларидан фойдаланиш назарий ва амалий жиҳатдан муҳим манба бўлиб хизмат қиласди.

Ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олган Россия Федерациясининг инвестицион лойиҳаларини молиялаштирилиши ўрганилганда мамлакатда, айнан инвестицион лойиҳа кредитларига бўлган талаб ва таклифда катта номутаносиблик мавжудлиги аниқланди. 2013 йилда Россияда 30 млрд. АҚШ доллари миқдорида инвестицион лойиҳаларга кредитлар ажратилган, аммо талаб 50 млрд. АҚШ долларига teng бўлган. Маълумотларга қўра, ажратилган кредитларнинг 60% банкларга, 40% кредит ташкилотлари ҳиссасига тўғри келади. Россияда бериладиган инвестицион лойиҳаларга кредитларнинг ўртacha миқдори 45-50 минг. АҚШ долларини ташкил этиб, ўртacha муддати 5-6 йилни ва ўртacha фоиз ставкаси эса 4-5% ни ташкил этади. Россияда инвестицион

лойиҳаларни кредитлаш жараёни, бу кредитларнинг микдори 10 минг. АҚШ долларидан бир неча млн. АҚШ долларига тенглигини, муддати 30-35 йилгача берилиши ва фоиз ставкаси 3-15% га тенглигини таъкидлаб ўтиш жоиздир. Барча мамалакатлардаги сингари Россия Федерациясида ҳам инвестицион лойиҳаларга имтиёзли кредитлар ажратилади ва кўп ҳолларда улар қишлоқ хўжалиги ва саноатда ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланувчилардир. Кредитларнинг самарадорлиги ҳақида сўз юритилганда, Россиядаги кўпгина кредит ташкилотларининг таваккалчилик портфели халқаро меъёрларга мос келади. Ҳар иккинчи кредит ташкилотининг муддати ўтган қарздорлиги 2,7 %дан ошмаган. Бундан ташқари кредит ташкилотлари жуда яхши рентабеллик билан фаолият кўрсатмоқда ва бу кўрсаткич ўртacha 127 %ни ташкил этмоқда [8].

1-жадвал

Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулот ва тижорат банклари кредит қўйилмаларининг микдори ва улуши [9]

Кўрсаткичлар	2014 й	2015 й	2016 й	2017 й	2018 й	2019 й
Ялпи ички маҳсулот (трлн.сўм)	177,1,	210,1	242,4	302,5	406,6	511,8
Кредит қўйилмалари (трлн.сўм)	34,5	42,7	53,4	110,6	167,4	211,5
Ўзгариши (фоиз)	19,5	20,3	22,0	36,6	41,2	41,3

Ўзбекистондаги иқтисодий ривожланиш ҳолатини таҳлил қиласиган бўлсак, 2019 йилда Ўзбекистон ялпи ички маҳсулоти 511,8 трлн. сўмни ташкил қилди ва 2018 йил билан қиёслаганда 25,8 фоиз ўсишга эришган. 2014-2019 йилларда, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти ва тижорат банклари кредитларининг ҳажми ўсиш тенденциясига эга бўлган. Иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредит қўйилмалари ҳажми ўтган йилга нисбатан 2019 йилда 26,3 фоизга ошиб, 2020 йил 1 январь ҳолатига 211,5 трлн. сўмга етди, кредитларнинг ЯИМ нисбатан даражаси 41,3 фоизни ташкил этди. Бундан қўйидаги хulosаларни қилиш мумкин, мамлакатда ҳақиқатан ҳам бунёдкорлик ишлари кенг қулоч ёйиб, пулга талаб ошмоқда ва бу кредит билан таъминланиш даражаси ошиб бораётганлигидан далолат беради. Аммо кредитларнинг ЯИМ нисбатан даражаси олдинги йилга қараганда бор йўғи 0,1 фоизга ошганлиги, деярли айтишимиз мумкинки ошмаганлиги бу мамлакатда реал секторга ажратилаётган кредитлар етарли даражада эмаслигини кўрсатиб турибди (2-жадвал).

Бугунги кундаги банк секторининг инвестицион салоҳиятини тадқиқ қилиш ва банкларнинг инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш имкониятларини ўрганиш учун мамлакатдаги ривожланган тижорат банклари “Агробанк” АТБ ва “Равнақ-банк” ХАТБ фаолиялари таҳлил қилинди.

2-жадвал

“Агробанк” АТБ ва “Равнақ-банк” ХАТБ баланс кўрсаткичлари, млрд.сўм [10]

	2015	2016	2017	2018	2019

№	Номи	“АгроБанк”	“Равнақ банк”	“АгроБанк”	“Равн ақ банк”						
1.	Инвестициялар	71,6	0,040	72,5	0,040	186,9	0,5	168,7	3,3	130,0	3,0
2.	Кредитлар	223,1	43,9	317,6	100,1	476,9	162,1	1108,2	315,6	4462,2	397,2
3.	Жами активлар	2899,0	93,7	3192,5	239,1	3949,4	340,4	4981,5	438,8	10363,0	608,6
4.	Устав капитали	263,5	15,7	317,6	20,0	367,6	22,8	1335,6	100	2163,0	100

2-жадвал кўрсаткичларини таҳлил қиласиган бўлсақ, “Агробанк” АТБ молиявий кўрсаткичлари ўзгаришидаги тенденция йиллар давомида доимий ўсиш тенденциясига эга, “Равнақ-банк” ХАТБ кўрсаткичларида банк жами активлари, кредит портфели, инвестициялари кўрсаткичлари 2016 йилдан яхши ўсиш суръатларини кўрсатган. Аммо икки банкнинг инвестиция кўрсаткичлари бошқа кўрсаткичларга нисбатан жуда кам миқдорни ташкил қилмоқда, ҳатто Равнақ-банқда охириги йилда ушбу кўрсаткични камайганлигини қўришимиз мумкин. Бундан, банк даромадининг асосий қисмлари банк кредитлари ҳисобига олинаётганини ва инвестициялар банк даромад қисми учун деярли ҳеч нарса бермаётганини қўришимиз мумкин. Ушбу ҳолат банкни жаҳон амалиётида банклар учун сезиларли даромад манбаи бўлган инвестицион фаолият даромадларидан маҳрум қилмоқда.

Юқоридаги ҳолат ўз навбатида банк рентабеллик кўрсаткичларига салбий таъсир қилмоқда. Шунинг учун, бугунги кунда тижорат банклари томонидан давлат инвестиция дастурларида инвестор сифатида иштирокини кенгайтириш йўлида қўйидаги муаммолар мавжуддир:

- банк капиталининг ўсиш суръатлари банкнинг ривожланиш эҳтиёжларидан ва иқтисодиёт реал секторининг банк молиялаштирилиши эҳтиёжларидан орқада қолмоқда;
- соғ фойданинг сезиларди даражада ўсмаслиги фоиз харажатларини амалга оширган ҳолда кўшимча ресурс жалб қилишининг самарадорлигини туширмоқда;
- узоқ муддатли кредит ва инвестицион ресурслар базасини кенгайтириш учун тижорат банклари ўз акцияларини сотишлари жуда паст суръатлар билан амалга оширилмоқда;
- банкнинг эмиссион ва инвестицион сиёсалари ўзаро боғланмаган, банкнинг ўзлик улуший капиталининг ошиб бориши банкнинг бошқа акциядорлик жамиятларидаги улуший капиталнинг ўсишига олиб келмаяпти;
- натижада банкда инвестицион фаолият аҳамиятсиз иккинчи даражали фаолият секторига айланиб қолган.

Хулоса ва таклифлар

Инвестицион лойиҳаларни банк кредитлари орқали молиялаштириш ва уни такомиллаштириш бўйича умумлаштирилган қуидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

- инвестицион лойиҳаларни – кредитлаш амалиётининг қайтаришилик тамойилига кўра ҳар бир кредит бўйича кредит турига, лойиҳанинг ўзини-ўзи қоплаш муддатига, кредит берилаётган иқтисодиёт тармоғига қараб кредитни бир неча босқичларга бўлган ҳолда қайтаришни ташкил этиш ҳамда кредитни кузатиб, мижозга маслаҳат хизматларини кўрсатиб бориш;
- мамлакатдаги асосий тармоқларни модернизация қилишни, хусусан инвестицион лойиҳаларини банклар томонидан молиялаштиришда лойиҳавий молиялаштириш усулидан фойдаланиш кўламини кенгайтириш учун банкларнинг ўзлик активлари ҳажмини ошириш;
- тиҷорат банкларининг инвестиция сиёсатини такомиллаштириш жумладан, активлар тузилмасида инвестиция активлари улушкини ошириш, инвестиция портфели тузилмасини оптималлаштириш, даромад бермайдиган активларни сотиши орқали банк активларининг диверцификация даражасини ошириш ҳамда инвестицион бўлимларнинг ташкилий тузилмасини мустаҳкамлаш лозим деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиеёв Ш.М. «Мамлакатни 2016 йилда ижтимоий ривожланишининг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари»га бағишлиланган маъруза. Халқ сўзи, 2017 йил 16 январь. № 11 (6705);
2. Faulkender, Michael W. W. and WANG, Rong. Corporate Financial Policy and the Value of Cash. (2006). Journal of Finance. 61;
3. Wang H., Liang P., Li H., Yang R. “Financing Sources, R&D Investment and Enterprise Risk” // Procedia Computer Science 91 (2016) 122 – 130 p. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050916312303>;
4. Мазурина Т.Ю. Банковское инвестиционное кредитование: современное состояние, проблемы и перспективы развития// Деньги и кредит.–Москва, 2013.-№4.–С. 33;
5. Юдина И.Н. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография.–М.: ИНФРА-М, 2013.–С;
6. Каримов Н. «Иқтисодий интеграциялашув шароитида инвестицияларни молиялаштиришнинг бозор механизмларини жорий этиш муаммолари» мавзусидаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. Тошкент – 2007. 7-10 б.;
7. Манба: <http://www.worldbank.org/> - сайт маълумотлари;
8. Манба: <https://dlib.eastview.com/browse/doc/34896577> - сайт маълумотлари;
9. Манба: <https://stat.uz/uz/> ва <http://cbu.uz/oz/> сайtlари маълумотлари.

10. Манба: Агробанк” АТБ ва “Равнақ-банк” ХАТБ ҳисоботлари (2015-2019йй).